

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ 22:1 (2017), SS. 271-286.

X. YÜZYILIN BİLİMLER AKADEMİSİ: İHVÂN-I SAFÂ TEŞKİLATI

Nusret TAŞ*
Haydar DÖLEK**

Öz

İhvân-ı Safâ, 850 yıllarında bir grup İslâm düşünürü tarafından kurulmuş bir teşkilatın adıdır. Bu ad, teşkilat mensuplarından oluşan bir grup düşünürün, 964-967 yılları arasında yazdıkları "İhvân-ı Safâ Risâleleri" ile özdeşleşmiştir. Nitekim günümüze kadar gelen Risâleler, bu teşkilatın ismiyle anılmaktadır. İslâm düşüncesinin ilk kez Hint-Fars düşüncesi ve Yunan felsefesi ile karşılaştığı bir dönemde faaliyetlerine başlayan İhvân-ı Safâ, din ile felsefeyi, akıl ile nakli uzlaştırma çabaları içine girmiş ve bu amaçla ciddi bir akademik teşkilat kurmuşlardır. Bu teşkilat, İslâm felsefe ve tasavvuf düşüncesinin temelini oluşturma girişimi ile birlikte kendisinden yüzyıllar sonra Avrupa'da meydana gelen bilimsel faaliyetlerin bir prototipi olması bakımından da önem arz etmektedir. Bu çalışma, İhvân-ı Safâ Teşkilatı'nın akademik dünya tarafından detaylı bir şekilde tanınmasına katkı sunmak amacıyla yapılmıştır. Çalışmada İhvân-ı Safâ Teşkilatı'nın kuruluşu, yapısı, amaçları ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İhvân-ı Safâ, Teşkilat, Risâle, Felsefe, Din, Akıl.

Scientific Academy of 10th Century: Ikhwan-i Safa Organization

Abstract

Ikhwan-i Safa is the name of an organization founded in 850s by a group of Islamic thinkers. This name is identical to "Ikhwan-i Safa Treatises" written between 964-967 by a group of organizational members. As a matter of fact, treatises reached to the present day are mentioned upon the organization name. Starting their activities at a time when Islamic thought first met with the Indo-Persian and Greek philosophy, Ikhwan-i Safa entered into an effort to reconcile religion and philosophy, intellectual and narrative, and formed a serious academic organization for this purpose. This organization is also important as it is a prototype of scientific activities that took place in Europe centuries later, with the attempt to establish the basis of Islamic philosophy and mysticism. This study is carried out in order to contribute to an in depth recognition of the Ikhwan-i Safa

* Öğretmen, Diyarbakır Bilim ve Sanat Merkezi, nusrettas21@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, hdolek@firat.edu.tr

Organization by the academic world. The establishment, structure, aims and activities of the Ikhwan-i Safa Organization are emphasized in the study.

Key Words: Ikhwan-i Safa, Organization, Treaty, Philosophy, Religion, Intellectual.

1. İhvân-ı Safâ Teşkilatı'nın Adı ve Risâlelerin Yazarları

"İhvân-ı Safâ", Basra ve Bağdat civarlarında yaşamış bir grup düşünürün kurduğu bir teşkilatın ortak addır. IX ve X. Yüzyılda faaliyet gösteren İhvân-ı Safa, 850'lerden itibaren teşkilatlanmaya başlanmıştır.¹ Ancak toplam 53 risâlelik bir külliyattan oluşan "*İhvân-ı Safâ Risâleleri*", teşkilatın yönetiminde bulunan bir grup düşünürün işbirliği ile 964-967 yılları arasında yazılmıştır.² "*İhvân-ı Safâ*"; "*Arunmış Kardeşler*" veya "*Gönlü Temiz Kardeşler*" anlamına gelmektedir. Bu teşkilatın tam adı: "*İhvân-ı Safâ ve Hüllan-ı Vefa Ehl-i Adl ve Ebna-i Hamd*" (*Temiz Kardeşler, Sadık Yoldaşlar, Adalet Ehli ve Hamd'in Çocukları*) şeklindedir.³

"İhvân-ı Safâ" adının kaynağıyla ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bazı araştırmacılar, bu ismin "*Kelile ve Dimne*"⁴ adlı eserde yer alan "*Tasmalı Güvercin*" adlı hikâyede geçen bir ifadeden alındığını iddia etmiştir.⁵ İhvân-ı Safâ Risâlelerinin birçok yerinde "*Kelile ve Dimne*"ye atıfta bulunulması bu görüşü desteklemektedir.⁶ Ancak bu ismin, "*Kelile ve Dimne*"den önce yayınlanan bazı metinlerde kullanılması ve Risâle yazarlarının "*arınma, kardeşlik, vefa ve yardımlaşmayı*" önemsemeleri, onların bu ismi özel olarak kendilerine verdikleri kanaatini oluşturmaktadır.⁷

İhvân-ı Safâ ismi, bu teşkilatın mensuplarından bir grup düşünürün ortak çabasıyla yazılan toplam elli üç Risâlelik bir külliyat ile özdeşleşmiştir. İhvân-ı Safâ Teşkilatının kurucu, yönetici ve mensupları ile Risâle yazarlarının kimlikleri

¹ Mahmud İsmail, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, Daru Kiba, Kahire, 2000, s. 22.

² Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Nusret Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, (Fırat Üniv. Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Elazığ, 2017, s. 5-6.

³ Bkz. İhvân-ı Safâ, *İhvân-ı Safâ Risâleleri, (Giriş)*, (Çev: Komisyon; editör: Abdullah Kahraman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, c. I, s. 7-8. (Bundan sonra, dipnotlarda "İR" şeklinde yazılacaktır.) Ayrıca bkz. İhvân-ı Safâ, *Resail-u İhvanu's-Safa ve Hüllan-ı Vefa, 17. Risâle*, Darü'l İslâmiye, Beyrut, H. 1412/M. 1992, c. II, s. 60; *30. Risâle*, c. III, s. 63, 79-80; *41. Risâle*, c. III, s. 397. (Bundan sonra dipnotlarda "Resail" şeklinde yazılacaktır.)

⁴ MÖ. 1. Yüzyılda yaşamış olan Hint Bilge Beydeba tarafından yazılan bu eser, İranlı bir mühtedi olan Abdullah bin Mukaffa tarafından, Farsçadan Arapçaya çevrilmiştir. Bkz. Mahmut Kaya, "*Beytulhikme*", *TDVİA*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 89.

⁵ Bkz. *İR, Giriş*, c. I, s. 8; Fuad Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, Dar-ul Meda, Şam, 1998, s. 67-68; Adil el-Ava, *Hakikat-u İhvân-ı Safâ, el-Ahali Yayinevi*, Şam, 1993, s. 296-297; Enver Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 18. Söz konusu hikâye için bkz. Beydeba-İbnü'l-Mukaffa, *Kelile ve Dimne*, (Çeviri-inceleme: Said Aykut), 2. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul, 2013, s. 172-191.

⁶ Bkz. *İR, 19. Risâle*, c. II, s. 98; *22. Risâle*, c. II, s. 179, 229; *26. Risâle*, c. II, s. 331.

⁷ İhvân-ı Safâ ismiyle ilgili geniş değerlendirme için bkz. Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, s. 2-6.

konusunda tek bilgi kaynağı, onları tanıyan, onların sohbetlerine katılan hatta bazı iddialara göre onların bir üyesi olan Ebu Hayyan et-Tevhidi'dir.⁸ Ebu Hayyan ile Vezir İbn Sa'dan Simsam-ud-Devle arasında 983 yılı civarında geçen bir konuşmada, Ebu Hayyan, Basra'da, üyelerine yönelik yazdıkları Risâlelerde isimlerini gizleyerek kendilerine "İhvân-ı Safâ" adını veren bir gruptan bahseder ve onlardan; *Zeyd bin Rûfaa, Ebu Süleyman Muhammed bin Ma'şer El-Busti (el-Makdesi), Ebul-Hasan Ali İbn Harun ez-Zencani, Ebu Ahmed Mihricani ve Avfi* isimlerini zikreder.⁹

Risâlelerin asıl yazarının el-Makdesî, diğer dört kişinin de onun yardımcıları olduğunu iddia edenler olmuştur.¹⁰ Ancak Risâlelerin uzmanlık gerektiren farklı konularda yazılmış ansiklopedik bir özellik arz etmesi ve benzer konuların, farklı Risâlelerde, bazen farklı şekilde anlatılması, Risâlelerin alanlarında uzman olan farklı kişiler tarafından yazıldığı kanaatini oluşturmaktadır.¹¹ Fuat Masum, her bir Risâle veya makalenin, kendi alanında uzman üyeler tarafından yazılarak el-Makdesî'ye getirildiği, onun da hepsinin üslubunu kontrol ederek birleştirdiği, ondan sonra yayımlandığı kanaatini paylaşmaktadır.¹²

İhvân-ı Safâ Teşkilatının yönetici ve üyelerinin kendilerini gizlemeleri ile Risâle yazarlarının, Risâlelerde kendi adlarını kullanmamalarının en önemli nedeninin güvenlik kaygısı olduğu söylenebilir.¹³ Ancak Risâleler incelendiğinde, bu tutumlarında; külli düşünceleri, birey yerine topluluğu ön planda tutmaları, dünyalık makam, mevki, şan ve şöhret sahibi olma yerine hizmet odaklı hareket etmelerinin de önemli birer etken olduğu görülmektedir.¹⁴

2. İhvân-ı Safâ Teşkilatının Kurulduğu ve Risâlelerin Yazıldığı Dönem

İhvân-ı Safâ'nın, iktidara gelen Abbasilerin ikinci halifesi olan el-Mütevekkil döneminden, yani 847 yılından itibaren teşkilatlanmaya başladığı iddia edilmektedir.¹⁵ Bu iddiaya göre İhvân-ı Safâ'nın kuruluşu, ilk İslâm filozofu

⁸ Ebu Hayyan Et-Tevhidi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mahmut Kaya, "Ebu Hayyan Et-Tevhidi", *TDVİA*, İstanbul, 1994, c. X, s. 154-156; Masum, *İhvan'ı Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 59.

⁹ Ebu Hayyan et-Tevhidi, *el-Mukabisat*, (Tahkik: Hasan Es-Sendubi), El-Mektebet-ül-Bihariye, Mısır, 1929, s. 45-46; *el-İmta ve'l-Müanese*, el-Mektebetül-Unsuriye, Beyrut, H. 1424/M. 2003, s. 162-163.

¹⁰ *İR, Giriş*, c. I, s. 8; Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*, s. 19-20.

¹¹ Bkz. Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, s. 4; İsmail, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, s. 23.

¹² Masum, *İhvan'ı Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 102-103.

¹³ Bkz. *İR, 50. Risâle*, c. IV, s. 202.

¹⁴ Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, s. 3.

¹⁵ İsmail, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, s. 22.

olarak kabul edilen Kindî'nin yaşadığı döneme denk gelmektedir. Ancak İhvân-ı Safâ, 850'lerden itibaren teşkilatlanmış olsa da onların Risâleleri 964-967 yılları arasında yazılmıştır.¹⁶ Dolayısıyla Risâlelerin yazarlarının yaşadığı dönem, Farabî'nin yaşadığı son döneme denk gelmektedir.

Mahmud İsmail; bilinen İslâm fırkalarından herhangi birisine veya herhangi bir mezhebe bağlanmayan; mezhebi veya siyasi amaçlardan öte aydınlatma (tenvir) çalışmaları amacıyla bir araya gelen entelektüel ve bilinçli mütefekkirlerden *İbn Ravendî, İbn Sînâ, el-Ma'ri ve Farabî'nin* de İhvân-ı Safâ teşkilatına nispet edildiğini aktarmaktadır.¹⁷ Bu düşünürlerden özellikle Farabî ve İbn Sînâ'nın din ile felsefe, Tanrı ile âlem gibi birçok konuda İhvân-ı Safâ ile benzer görüşleri savundukları görülmektedir.¹⁸ Ayrıca Farabî'ye atfedilen, *"Allahum, beni, Siddîkin ve şehitlerle beraber İhvân-ı Safâ ve ashabü'l vefa ve sükunu's-sema'dan eyle"*¹⁹ şeklindeki dua da bu görüşü destekler mahiyettedir. Fakat buna rağmen henüz elimizde, onların İhvân-ı Safâ Teşkilatına mensup olduklarını kanıtlayacak kesin belgeler mevcut değildir.

İhvân-ı Safâ Risâlelerinde, teşkilatın kurucu, yönetici ve üyelerinin isimleri ile kişisel bilgilerine; teşkilatın kurulduğu tarih, yer ve faaliyet gösterdiği bölgeler hakkındaki bilgilere yer verilmemiştir. Bununla birlikte çeşitli konularda Risâlelerde ortaya koydukları görüş ve yorumların da teşkilatlarına üye olmayan ya da bu bilgi ve yorumları anlamaya, kabul etmeye hazır olmayanlara verilmemesini istemişlerdir.²⁰ Bu tutumları, onların kimlikleri; siyasi, felsefi, dini ve mezhebi görüşleri hakkında birbirine zıt birçok yorumların yapılmasına yol açmıştır. Bazıları onları Şii olarak görüp fikirlerini önemsememiş; bazıları ise onların Risâlelerini Şia imamlarına atfederek kutsal kitaplar seviyesine yükseltmiştir.²¹ Onların, İsmaili, İsna Eşeriye (İmamiye), Zeydiye, Nusayri,²² hatta Dürzî olduğunu²³ iddia edenler olduğu gibi; Karmatiler, Haşhaşiyun, Fatımiler ve Bâtînlilik ile bağlantılı olduklarını²⁴ iddia edenler de olmuştur. Yine onların Liberal

¹⁶ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, s. 5-6.

¹⁷ İsmail, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, s. 23.

¹⁸ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, s. 7-8

¹⁹ Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 67-68.

²⁰ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, s. 10-11.

²¹ Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 13.

²² Şia mezhepleriyle ilgili bilgi için bkz. Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009, c. III, s. 140-142; Mustafa Öz, "Nizâriyye", *TDVİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIII, s. 200.

²³ *İR, Giriş*, c. I, s. 8; Yusuf Ferhad, *El-felasifetü'l İslâmi Hayyetün ve E'lamuha*, Basım-Dağıtım: eş-Şirketü'ş-Şarkiye, Birinci Baskı, İsviçre-Cenif, 1976, s. 68.

²⁴ Mustafa Öztürk, "İhvân-ı Safâ'nın Felsefi Düşünce Sisteminde Kur'an ve Yorum", *OMÜİF Dergisi*, Samsun, 2003, 284; Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*, s. 9; İsmail, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, s. 24; Bayram Ali Çetinkaya, "İhvân-ı Safâ Felsefesinin İbnü'l-Arabi Düşüncesindeki İzdüşümleri", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-2)*, S.

Mutezili²⁵ olduğunu söyleyenler olduğu gibi, onları Pisagorcucu, Platoncu hatta Mecusi²⁶ olarak damgalayanlar da olmuştur. Hatta Risâlelerin Cafer-i Sadık veya İsmaili imamlardan birisi tarafından yazıldığını iddia edenler de olmuştur. Ancak bu iddiayı ispatlayacak herhangi bir delil sunamamışlardır.²⁷

İhvan'dan sonraki dönemlerde onların Risâlelerine en fazla İsmaililerin sahip çıkması, onları "*Kur'an'dan sonra Kur'an*", "*Bilimin Kur'an'ı*" şeklinde nitelendirmeleri,²⁸ hatta Risâlelerin İsmaili imamlar tarafından yazıldığı iddiaları,²⁹ onların İsmaili oldukları kanaatinin oluşmasında etkili olmuştur.³⁰ Fakat gerçekte onların İsmaililerle herhangi bir bağları olmadığı, hatta İsmaililerin, sonraki dönemlerde Risâlelere musallat olup onları kendilerine mal etmek için bazı bölümlerini tahrif ettikleri ve Risâleleri kendi imamlarına atfetmek için Risâle yazarlarının isimlerini gizlediklerini iddia edenler de olmuştur.³¹

Risâlelerdeki bazı anlatımlar dikkate alındığında, İhvân-ı Safâ mensuplarının Şia Mezhebine mensup oldukları ya da en azından bu mezhebe ve Ehl-i Beyt'e sempati duydukları sonucuna varılabilir.³² Fakat mezhepçilik konusunda, özellikle de Şia Mezhebi konusunda taassup içinde olmadıkları; günümüz Şia dünyasında şahit olunan bazı aşırılıklardan uzak, mutedil bir çizgide yer aldıkları dikkat çekmektedir.³³ İhvân-ı Safâ'nın, Şii gruplar dâhil olmak üzere kendi asırlarındaki bütün fırkaları muhatap kabul etmesi,³⁴ kendilerini farklı mezhep ve fırkaların mensubu olarak göstermemesi; herhangi bir gurubun propagandasını yapmaması, onların belli bir fırkanın devamı olmadığı, özellikle de Şii camiasından bağımsız bir hareket olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

İhvân-ı Safâ Risâlelerinin yazarlarının, çevresindekilerle birlikte Basra'da faaliyet gösterdikleri;³⁵ ancak Büveyhilerin³⁶ Bağdat'a hakim olmalarından sonra,

23, İstanbul, 2009, s. 135. Karmatiler ile ilgili bilgi için bkz. Ali Avcu, *Karmatilerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, (Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009, s. 26-28.

²⁵ El-Ava, *Hakikat-u İhvân-ı Safâ*, s. 56.

²⁶ El-Ava, *Hakikat-u İhvân-ı Safâ*, s. 71.

²⁷ Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 59

²⁸ Öztürk, "İhvân-ı Safâ'nın Felsefi Düşünce Sisteminde Kur'an ve Yorum", s. 285.

²⁹ El-Ava, *Hakikat-u İhvân-ı Safâ*, s. 376; Öztürk, "İhvân-ı Safâ'nın Felsefi Düşünce Sisteminde Kur'an ve Yorum", s.285.

³⁰ Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 46

³¹ El-Ava, *Hakikat-u İhvân-ı Safâ*, s. 387; Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 104; Öztürk, "İhvân-ı Safâ'nın Felsefi Düşünce Sisteminde Kur'an ve Yorum", s. 286-287.

³² Örnek olarak bkz. *Resail*, 31. *Risâle*, c. III. s. 156; *İR*, 22. *Risâle*, c. II, s. 204, 206, 207, 258; 42. *Risâle*, c. III, s. 386-387, 390; 46. *Risâle*, c. IV, s. 66; 47. *Risâle*, c. IV, s. 100; 48. *Risâle*, c. IV, s. 118-119, 148.

³³ Örnek olarak bkz. *Resail*, 42. *Risâle*, c. III. s. 485; *İR*, 9. *Risâle*, c. I, s. 244, 259; 48. *Risâle*, c. IV, s. 118-119.

³⁴ El-Ava, *Hakikat-u İhvân-ı Safâ*, s. 332-334.

³⁵ Tevhidi, *el-İmta ve'l Müanese*, s. 162-163. O dönem bir ilim ve kültür merkezi olan Basra ile ilgili geniş bilgi için bkz. Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 65.

yani 945'lerden sonra merkezlerini Basra'dan Bağdat'a taşıdıkları aktarılmaktadır.³⁷ Bu durum, Büveyhilerin Bağdat'a hâkim olmalarının onlara, Bağdat'ta faaliyetlerini daha rahat bir şekilde yürütme imkânını sunduğu için merkezlerini Bağdat'a taşıdıkları kanaatini oluşturmaktadır. Nitekim Risâlelerin bu dönemde yazılmış olması da bu kanaati güçlendirmektedir.

X. yüzyıla gelindiğinde, Abbasilerin hâkim olduğu bölgelerde, siyasi birlik ve sosyal bütünlük bozulmaya, yönetim çözülmeye başlamış; Kaderiye, Cebriye, Mutezile ve Eş'arilik gibi birçok mezhep ve fırka ortaya çıkmıştır. Bu dönemde birçok beylik ve emirlik bağımsızlığını ilan etmiş, siyasi bir karmaşa ortaya çıkmış; mezhep tartışmaları ve mücadeleleri yaygınlık kazanmıştır.³⁸ Ancak bu karışıklıklara rağmen bu dönemde, Bağdat önemli bir edebi ve ilmi merkez haline gelmiş, birçok ünlü şair, bilgin, matematikçi, tıpçı, astronom, tarihçi, felsefeci ve din bilgini burada toplanmış, farklı alanlarda birçok kitap telif edilmiştir.³⁹ Bu dönemde Yunan, Fars, Hint ve Süryani kültürü, İslâm kültürü ile karşılaşmış ve yeni bir kültürel birikim meydana gelmiştir. Günümüzdeki İslâmi ilimlerin hemen hemen hepsinin temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu nedenle H. IV./M. X. yüzyılın, İslâm ve felsefenin, ilim ve hikmetin altın çağı olduğu iddia edilmiştir.⁴⁰ Bu dönemde, hem Şii ve Sünni mezheplerin hem de felsefi düşüncelerin rahat gelişmesine,⁴¹ ayrıca ilmi, felsefi ve kültürel faaliyetlerin yürütülmesine tanınan tolerans, İhvân-ı Safâ Teşkilatının faaliyetlerini sürdürmesine de zemin hazırlamıştır.

3. İhvân-ı Safâ'nın Teşkilat Yapısı

İhvân-ı Safâ; felsefe, matematik ve doğa bilimlerini içeren Risâleleriyle, kendilerinden yaklaşık yedi yüz yıl sonra Batı'da kurulan bilimsel ve akademik derneklerin öncüsü olarak değerlendirilen bir teşkilattir.⁴² Özel olarak kendi

³⁶ Büveyhiler ile ilgili geniş bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", *TDVİA*, İstanbul, 1992, c. VI, s. 496-499.

³⁷ Kıftı, *İhbaru'l-ulema bi-ahbari'l-hükema (Tarihu'l-hukema)*, Daru'l-Kütübi'l-Hudeyviye, Kahire, H. 1326, s. 58.

³⁸ Bkz. Uysal, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*, s. 15-16; Ferhad, *El-felasifetü'l İslâmi Hayyetün ve E'lamuha*, s. 67; Bayram Ali Çetinkaya, "İhvân-ı Safâ'nın "Din" Söylemi", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, c. XV, S. 4, Ankara, 2002, s. 523; Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, s. 6-7.

³⁹ Bkz. Merçil, "Büveyhiler", s. 499. Bu ilmi ve kültürel faaliyetlerde "Beytül-Hikme"nin etkisi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Kaya, "Beytülhikme", s. 88-89.

⁴⁰ Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, s. 37-38; Bayram Ali Çetinkaya, "İhvân-ı Safâ Düşüncesinde Temel Tasavvufi Akımlar", *CÜİFD*, c. IX/2, Sivas, 2005, s. 206; "İhvân-ı Safâ Felsefesinin İbnü'l-Arabi Düşüncesindeki İzdüşümleri", s. 132-134; Taş, *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, s. 7.

⁴¹ El-Ava, *Hakikat-u İhvân-ı Safâ*, s. 375.

⁴² Kemal Gürüz, *Medrese V. Üniversite*, Ka Kitap, İstanbul, 2016, s. 43.

asrına, genel olarak da bütün insanlığa hitap eden⁴³ İhvân-ı Safâ Teşkilatı, farklı tabakalara mensup birçok üyeden oluşmaktadır. Ancak bu üyelerin kimler olduğu kesin bir şekilde bilinmemektedir. 48. Risâlede, kendi üyeleri ile ilgili şöyle bir açıklama yapılmaktadır: “Bizim, ülkelere dağılmış kardeşlerimiz, arkadaşlarımız, insanların en şerefli ve en faziletlieleridir... Onlardan bazıları; sultanların (meliklerin), valilerin (emirlerin), vezirlerin, işçilerin ve kâtiplerin evlatlarıdır... Bazıları; ileri gelenlerin, çiftçilerin, tüccarların, eşrafın evlatlarıdır... Bazıları; âlimlerin, fukahânın, din davetçilerinin evlatlarıdır... Bazıları; sanatkârların, iş sahiplerinin ve en güvenilir insanların evlatlarıdır.”⁴⁴ Bu bilgilerden, İhvân-ı Safâ'nın, sadece dini/fikri alanda değil, aynı zamanda sosyal, siyasi ve iktisadi alanda da etkin bir çevreye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İhvân-ı Safâ Teşkilatının içinde, birbirine bağlı dört derece vardır. Bunların özellikleri şu şekilde ifade edilebilir: Birincisi; “İyi ve Merhametli Kardeşler” olarak nitelendirilen, 15 yaşını dolduran (16-30 yaş arası) gençlerden oluşan “sanatkârlar” derecesidir. İkincisi; “Hayırlular ve Erdemliler” olarak nitelendirilen, 30 yaşını dolduran (31-40 yaş arası) akıl ve hikmeti bilen “liderler” derecesidir. Üçüncüsü; “Değerli Erdemliler” olarak nitelendirilen, 40 yaşını dolduran (41-50 yaş arası) iktidar, buyruk, yasaklama ve yardım erbabı olan güçlü kralların derecesidir. Dördüncüsü; İhvan'ın “kardeşlerimizi davet ettiğimiz asıl mertebe budur” dediği, 50 yaşlarını dolduran ve hakikate açık bir şekilde erişenlerin derecesidir.⁴⁵

Bu bilgileri dikkate alan McDonald, birinci tabakayı, müritler veya ders gören öğrenciler (Learners); ikinci tabakayı, öğretmenler (Teachers); üçüncü tabakayı, yöneticiler veya mürşitler (Guides); dördüncü tabakayı da Allah'a yakın olan mukarrebunlar veya vasıl olanlar (Supernatural)⁴⁶ şeklinde değerlendirmiştir. Fuad Masum ise, İhvân-ı Safâ'nın bu nazariyeyi ortaya koyarken, Platon'un eğitim-öğretim nazariyesinden etkilendiğini iddia etmiştir.⁴⁷

Platon'un eğitim-öğretim nazariyesi de üç merhaleden oluşmaktadır. Birinci merhale; insani, bedeni ve musiki eğitiminin verildiği doğumdan 20 yaşına kadar olan dönemdir. İkinci merhale; riyazet ve ilim öğrenme ile değerlendirilen 20 ile 30 yaş arası dönemdir. Üçüncü merhale; ilk 5 senesinde felsefe eğitimi, kalan diğer 15 sene ise yöneticilik işleri ile savaş yönetimi konularındaki

⁴³ El-Ava, *Hakikat-u İhvân-ı Safâ*, s. 376.

⁴⁴ *Resail*, 48. Risâle, c. IV, s. 165.

⁴⁵ Bkz. *Resail*, 48. Risâle, c. IV, s. 174-176; *İR*, 45. Risâle, c. IV, s. 50-51.

⁴⁶ Duncan B. McDonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, Charles Scribner's Sons, New York, 1903, s. 168.

⁴⁷ Masum, *İhvan'u Safa, Felsefetühüm ve Gayetühüm*, s. 74-75.

eğitiminin verildiği 30 ile 50 yaş arası dönemdir. Bütün bu aşamaları başarıyla geçen ve 50 yaş sınırını aşanlar, "hükkam/kral" mertebesine ulaşır. Bu mertebe ulaşılabilecek en son mertebedir. Bu dönemde nefislerde tamah/açgözlülük azalır, filozoflar akıl ve düşünce üzerine yoğunlaşırlar.⁴⁸ 50 yaşını aşıp tüm sınavlardan başarıyla geçenler arasından en iyisi kral olarak seçilir ve ülkeyi yönetme görevini mecburen üstlenir.⁴⁹ Ancak Platon'un eğitim nazariyesine göre; kadın ve erkek birlikte aynı eğitime tabi tutulacak;⁵⁰ önce jimnastik/bedensel eğitim sonra ruhani, yani musiki ve diğer eğitimler alınacaktır.⁵¹ Çocuklar ve kadınlar ortak olacak, çocukların ana ve babaları belli olmayacaktır. Kimse özel mal mülk sahibi olmayacak, çocuklar ve kadınlar gibi her şey ortak olacaktır.⁵² İyi çocuklar devletin yetiştirme yurtlarına/bakımevlerine götürülecek, kötüler ise gizlilik içerisinde yok edilecektir. Kadın 20 ile 40 yaşları arasında devlet için doğum yapacak, erkekler ise 20'li yaşlardan 55 yaşına kadar devlet için baba olacaktır. Bu yaşları aşan kadın ve erkeklerin yukarı ve aşağılar (anne, baba ve bunların yukarısı ile çocuk, torun ve bunlardan aşağısı) hariç birleşmeleri serbest olacak ancak onların çocuk doğurmalarına izin verilmeyecektir. Eğer çocuk doğurlarsa da bu çocuklar beslenilmeyecek, yani ölüme mahkûm edilecektir. Gelin ve damatlar, bir araya geldiklerinden itibaren 7 ve 10. aylar arasında doğan bütün çocuklara oğlum/kızım diyecek, bu çocuklar da onlara anne/baba diyecektir. Ayrıca bu dönemde doğan tüm kız/erkek çocuklar, birbirlerini kardeş olarak kabul edecektir. Böylece akrabalık ilişkileri de düzenlenmiş olacaktır.⁵³

İhvan'ın söz konusu nazariyesinin, Platon'un nazariyesiyle birebir aynı olduğu söylenemez. İhvan, Platon'dan farklı olarak askeri, dolayısıyla bedensel eğitime önem vermez. Cismani varlığı, dolayısıyla bedeni önemsemeyen İhvan, ruhani varlığı, nefsanî terbiyeyi, züht ve riyazet eğitimini önemser. Yine İhvan, bu mertebeleri oluştururken İslâmi hassasiyetleri dikkate almış, referans olarak İslâmi kaynakları almıştır. Nitekim birinci merhaleyi; akli düşünmenin kemale erdiği 15 yaşından başlatmıştır. Burada Nur Suresi 59. Ayette geçen "*Çocuklarınız ergenlik çağına girdiklerinde*" cümlesine vurgu yapılmıştır. İkinci merhaleyi; akli kemal yaşı olan 30 yaşından başlatmıştır. Burada Yusuf Suresi 22. Ayette geçen "*Olgunluk çağına erişince, ona (isabetle) hükmetme (yeteneği) ve ilim verdik.*" cümlesine vurgu yapılmıştır. Üçüncü merhaleyi; insani, namusi

⁴⁸ Bkz. Eflatun, *Devlet*, Akvaryum Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 254-257.

⁴⁹ Eflatun, *Devlet*, s. 109.

⁵⁰ Eflatun, *Devlet*, s. 152.

⁵¹ Eflatun, *Devlet*, s. 235.

⁵² Eflatun, *Devlet*, s. 160.

⁵³ Eflatun, *Devlet*, s. 162-164.

kuvvetin kemale erdiği 40 yaşından başlatır. Burada Ankebut Suresi 15. Ayette geçen “Biz de onu (Nûh’u) ve gemide bulunanları kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret kıldık.” cümlesine vurgu yapılmıştır. Dördüncü merhaleyi; meleki kuvvetin olgunlaştığı 50 yaşından başlatır. Burada Fecr Suresi 27. ve 28. Ayetlerde geçen “Ey mutmain olan nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!” cümlesine vurgu yapılmıştır.⁵⁴

Kendilerini “Âdem Baba’nın mağarasında uyuyanlar” ve “Ashab-ı Kehf uyuklarını tamamlayarak uyananlar”⁵⁵ olarak tanıtan İhvan’ın, günümüzdeki örgütlerin kullandıkları hücre yapılanmasına benzer bir yapı oluşturdukları söylenebilir. Her bir hücre kendi içinde gizlice toplanır, Risâleleri mütalaa eder, birbiriyle irtibat halinde olurlar. Bunlar: her ayın başında, ortasında ve sonunda olmak üzere (on iki gün arayla) üç kere; sadece kendi üyelerinin bileceği bir yerde toplanırlar. Bu toplantıya hem maddi hem de manevi yönden temizlenmiş olarak, temiz ve güzel elbiselerle katılırlar. Ciddi bir mazeret olmadan herkes mutlaka bu toplantılara katılır. Her bir hücreyi yöneten, yönlendiren bir sorumlu bulunmaktadır.⁵⁶ Sorumlu kişinin hırslılardan, hükümetin baskınlarından ve kardeşlerin hasedinden korunabilmesi için uyanık olması; kalabalık olmayan; komşuları, gelen ve gidenleri az olan bir yerde; sade bir evde oturması; hastalıklardan kurtulabilmesi için az yiyip az içmesi; güzel ahlak sahibi, emin ve güvenilir olması; sorumluluğunu yaptıkları kişilerin haklarını koruması; çevresindekilere karşı adil ve dürüst olması; tamahkârlıktan sakınması; kendisi için istediklerini başkaları için de istemesi istenir.⁵⁷

İhvân-ı Safâ, teşkilata bağlı üyelerden belli vakitlerde toplanacakları, kendilerine has bir grup kurmalarını ister. Grupların yapacağı toplantılarda; nefis/psikoloji konuları, duyu organları ve akılla algılananlar, ilahi kitapların sırları, nebevi vahiyler ve dinin kapsadığı diğer konuları düşünmeleri, araştırmaları ve anlamaya çalışmaları; matematiğin dört dalı olan sayılar, geometri, astronomi ve musikiyi müzakere etmeleri; en önemlisi de ilahi ilimleri araştırmayı gaye edinmeleri gerekir. İlimlerin hiçbirisini atlamamalı, hiçbir kitabı terk etmemeli ve hiçbir mezhep üzerinde taassup gösterilmemelidir. Aralarına yeni bir üye aldıklarında onu her yönüyle tanımalı, dostluğa, temiz sevgiye ve gerçek kardeşliğe uygun olup olmadığı test edilmelidir. Huyların en şerlisi ve günahların anası olan İblis’in kibri, Âdem’in hırsı ve Kabil’in kıskançlığından sakınılmalıdır.⁵⁸

⁵⁴ Bkz. *Resail*, 48. *Risâle*, c. IV, s. 174.

⁵⁵ *Resail*, 44. *Risâle*, c. IV, s. 18; *İR*, 44. *Risâle*, c. IV, s. 21.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. *Resail*, 50. *Risâle*, c. IV, s. 264-267; *İR*, *el-Camia*, c. V, s. 297-298.

⁵⁷ Bkz. *Resail*, 50. *Risâle*, c. IV, s. 253-255.

⁵⁸ *İR*, 45. *Risâle*, c. IV, s. 39-41.

İhvân-ı Safâ Risâlelerinde, teşkilatlarının yönetici ve üyelerinin uyması için yazılan bu tavsiyeler, onların çok ciddi bir teşkilat yapısına sahip olduklarını gösterdiği gibi bu teşkilatı büyütme ve korumak için de işi ne kadar ciddiye aldıklarını gözler önüne sermektedir.

İhvân-ı Safâ, üyelerinden herhangi birisi teşkilattan ayrıldığında, “Eğer sen onlara karşı katı kalpli olsaydın, etrafından dağılırlardı”⁵⁹ ayetinde belirtildiği ilkeye uyulmasını ve hücre sorumlusunun kendisine gidip *onu yumuşak bir dille tekrar davet etmesini* ister. Bu davete rağmen sadakatten ayrılıp geri gelmezse, onun cezalandırılması gerektiğini söyler. Ancak bu cezalandırma, maddi veya şiddet içerikli bir cezalandırma değil, sadece psikolojik bir cezalandırmadır. Onunla dostluk bitirilir; işlerinde ona yardımcı olunmaz; ilimler ve sırlar onunla paylaşılmaz; ondan uzak durulur; onunla haşır neşir olmaktan sakınılır.⁶⁰

Bu uygulama, ihvan teşkilatı için çok önemli olan sırların korunmaya devam edilmesi bakımından önem arz eder. Zira şiddete başvurulduğu zaman onların sırlarını bilenlerin tüm sırları deşifre etmesine, devlet yöneticilerinin de ihvan teşkilatına baskı kurmasına yol açabilirdi.

Teşkilat yapısına büyük bir önem atfeden İhvân-ı Safâ, teşkilata yeni üyeler kazandırmak ve mevcut üyeleri de korumak amacıyla üyelerini var güçleriyle çalışmaya teşvik etmiş; Risâleleri temel referans kabul ederek onların okutulmasını ve yaygınlaştırılmasını istemiştir. Özellikle de yaşlılardan çok gençlerin daveti kabul etme potansiyeline inandığı ve onlara umut bağladığı için, daha çok gençleri kazanmaya yönelik çalışmalar yapmıştır.⁶¹ Onlara göre gençlerin nefisleri, henüz üstüne bir şey yazılmamış tertemiz beyaz bir sayfaya benzemektedir.⁶² Bu nedenle kalbi temiz, adaplara rağbet eden, ilimlere yeni başlayan, hak yol ve ahiret yurdunu talep eden, hesap gününe iman eden, nebilerin şeriatlarıyla amel eden, onların kitaplarının sırlarını araştıran, heva ve cedeli terk eden, mezheplerinde mutaassıp olmayan gençlerle ilgilenilmesini,

⁵⁹ Ali-İmran, 3/159.

⁶⁰ Resâil, 47. Risâle, c. IV, s. 127; İR, el-Camia, c. V, s. 298.

⁶¹ Resâil, 45. Risâle, c. IV, s. 51-52.

⁶² Burada İhvân-ı Safâ’dan yedi asır sonra dünyaya gelen ve insan zihninin doğuştan boş bir levhaya (*tabula rasa*) benzediğini iddia eden ampirizm akımının kurucusu İngiliz Filozof John Locke’u (1632-1704) hatırlamak yerinde olacaktır. Görüldüğü gibi, bu kavram ve onun içeriğindeki düşünce, John Locke’tan asırlar önce İslâm düşünürleri olan İhvân-ı Safâ tarafından dile getirilmiştir. John Locke’ın konuyla ilgili görüşleri için bkz. Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding (İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme)*, (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabcacı Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 12; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 293-301; Altuner, İlyas; “Locke’un Doğuştan İlkeler Eleştirisi ve Tabula Rasa Olarak Zihin” *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S. 21, İstanbul, 2012, s. 112.

onların üzerinde çalışılmasını, davetlerinin onlara yönlendirilmesini istemişlerdir.⁶³

İhvân-ı Safâ, teşkilat içinde sevgiye, bağlılığa, yardımlaşma ve dayanışmaya büyük bir önem atfetmiştir. Akrabalık bağlarını maddi bağ, kendi teşkilatındaki kardeşlik bağını ise ruhani bir bağ olarak değerlendirmiştir. Cesetler farklı olsa da teşkilattaki kardeşlerin hepsi tek bir nefis gibi kabul edilmiştir. Bu tutumun, her alanda yardımlaşma, dayanışmaya ve ebedi cennet hayatını kazanmaya vesile olacağı iddia edilmiştir.⁶⁴ İhvân-ı Safâ'nın bu görüşlerinin, Platon'un "mülkiyet birliği" görüşleriyle benzerlik gösterdiği iddia edilebilir. Ancak Platon'un söz konusu görüşleri ile İhvân'ın görüşleri arasında benzerlik kurmak mümkün değildir. Zira İhvân'ın görüşleri, başta Kur'an olmak üzere tamamen İslam kaynaklarına dayanmakta ve İslam'ın önerdiği bir sosyal düzeni hesaba katmaktadır.⁶⁵

İhvan, ülkeye dağılmış olan kendi üyelerinin ve onlarla bir şekilde bağı olan diğer insanların, hal ve mertebe bakımından üç sınıfa ayrıldığını belirtir. Bunlardan birinci grubun; "*din işlerini bilen, nübüvvet sırlarını anlayan ve felsefi alıştırma ile eğitilen akıllı, samimi, hayırlı ve erdemli seçkinler*"; ikinci grubun; "*Şiiliği maske olarak kullanan, Şiilik gösterisinde yarışan, Aleviliğe/Ali taraftarlığına sığınan kötü, rezil ve ahmaklar*" olduğunu ifade eder. İhvan, ikinci grupta yer alanları; "*tövbe, zikir ve ibadetlerden uzak durdukları, her türlü kötülüğü işledikleri, insanlara karşı küstahlık yapıp onlardan buğz ettikleri ve İhvan mensuplarından nefret ettikleri*" gerekçesiyle; "*bağnaz, aşâğılık ve insanların en kötülerini*" olmakla itham eder. Üçüncü grup ise, bu iki grup arasında yer alan kişilerdir. Bunların da; "*kendi varlıklarına inandıklarını, ancak sırlarından ve davalarından habersiz olduklarını, bu nedenle üyelerinin onlara şefkatle yaklaşmaları ve Risâleleri bilinçli bir şekilde okumaları için onları teşvik etmeleri*" gerektiğini dile getirirler.⁶⁶

İhvân-ı Safâ üzerine yapılan çalışmaların bir kısmında, onların "siyasi amaçlı" bir teşkilat olduğu; siyasi amaçlarına ulaşmak için takiyecilik yaptıkları iddia edilmiştir.⁶⁷ Ancak bu iddiaların hiçbirisi, belgelendirilememiştir. İhvan, gizliliğe önem vermiş, üyelerinden sırlarını saklamasını ve Risâlelerin herkese verilmemesini istemiştir. Fakat bu durum, onların siyasi amaçlar taşıyan ve

⁶³ Resail, 45. Risâle, c. IV, s. 51-52.

⁶⁴ İR, 48. Risâle, c. IV, s. 132-133.

⁶⁵ Eflatun, Devlet, s. 114.

⁶⁶ Resail, 48. Risâle, c. IV, s. 145-147.

⁶⁷ Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Taş, İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi, s. 9-12; Öztürk, "İhvân-ı Safâ'nın Felsefi Düşünce Sisteminde Kur'an ve Yorum", s. 283-284; İbrahim Agâh Çubukçu, "İhvan as-Safa ve Ahlak Görüşleri", AÜİF Dergisi, S. 12, Ankara 1964, s. 43; Ferhad, El-felasifetü'l İslâmi Hayyetün ve E'lamuha, s. 68.

"olduğundan farklı görünme"⁶⁸ şeklinde tanımlanan takiyeci bir teşkilat olduklarına kanıt oluşturamaz. Zira onların, kendisini olduğundan farklı gösterdiğine; üyelerine fikir ve görüşlerini farklı gösterme talimatı verdiğine; fertlerine başka, dışarıdaki insanlara başka şeyler anlattıklarına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Devlet otoritesini zorunlu gören İhvan, devleti yönetenlerin adil olması gerektiğini savunmuştur. Ancak onların siyasi amaçlı bir teşkilat olduğunu söylemek için elimizde herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Nitekim teşkilatın amaçlarıyla ilgili şöyle bir açıklama yapmaktadırlar: "*Biz yeryüzü krallarını kıskanmayız ve dünya ehlinin mertebeleri konusunda yarışmayız. Biz semavi krallığın ve kanatlı meleklerin mertebelerini isteriz. Çünkü bizim cevherimiz semavi bir cevher, âlemimiz de ulvi bir âlemdir. Biz, burada tabiata esir olmuş ve madde (heyula) denizinde boğulmuş garipleriz... Dünya ehli, cesetlerin işlerini en mükemmel şekilde yürütebilmek için yardımlaşmaları gibi bizim kardeşlerimiz de kendi aralarında ilim, marifet ve din işlerinde, ahireti talep etmede yardımlaşmalar ki, isteklerine en kolay şekilde ulaşabilsinler.*"⁶⁹ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre İhvân-ı Safâ Teşkilatı, siyasi bir takım amaçların peşinde değil, bütün kötülüklerden arınmış bir halde ahiret yurduna gitmeyi amaç edinmiştir.

İhvân-ı Safâ, bir araya gelen kardeşlerin hem maddi hem de manevi anlamda yardımlaşmaları ve güç birliği yapabilmeleri için ruhani ve erdemli bir şehir kurmayı amaçlamaktadır. Onlara göre bu şehrin binası, hem nefse hem de bedenlere hâkim olan büyük bir şeriat sahibinin hükümdarlığında olmalıdır. Bu şehir halkı, iyi, bilge, nefislerinin ve bedenlerinin işlerini ve hallerini düşünen kimseler olmalıdır... Yıkılmaması için bu şehrin binasının takva, sözlerde doğruluk ve vicdanlarda tasdik üzerine inşa edilmelidir. En yüksek gayesi olan kemalde ve nimetlerde ebedilik için bu şehrin esasları takva, vefa, emanet ve dürüstlük ilkelerine dayanmalı; sütunları kesin bilgi ile ayakta durmalıdır. Onun inşası bitince, nefislerin, bedenlerin ağırlığından kurtulup sığınabilecekleri bir kurtuluş gemisi inşa edilmeye başlanmalıdır. Zira bu şehre ulaşırabilecek tek vasıta, ruhlarla birlikte, bedenler yurdundan nefisler yurduna, nur âlemine, sevinç ve mutluluk havzasına hareket eden kurtuluş gemisidir.⁷⁰

İhvan'ın tasvir ettiği ruhani şehirdeki halk; *pratik ve ilmi sanatlarda uzmanlaşanlar; siyaset erbabı önderler; hüküm sahibi krallar ile irade ve dileme sahiplerinin mertebesi*⁷¹ olmak üzere dört mertebede bulunmaktadır. Bu ruhani şehrin etrafında *insanların cehaletinden örülmüş dört duvar*; bu duvarlar arasına

⁶⁸ TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr>. (E.T. 21.09.2016).

⁶⁹ *Resail*, 48. Risâle, c. IV, s. 166-167.

⁷⁰ *İR*, 48. Risâle, c. IV, s. 133-134; *el-Camia*, c. V, s. 291.

⁷¹ *İR*, *el-Camia*, c. V, s. 291-292.

da onların kötü amellerinden, bozuk düşüncelerinden ve çirkin huylarından oluşan birer *hendek* yer almaktadır. Bu şehre girmek isteyenler, nefsin cevherini bilmek zorundadır.⁷² Kendileri gibi bir ilimle donanmayanların bu şehre giremeyeceğini belirten İhvan, ruhani şehirlerine girebilmek için gerekli olan ilimleri, Risâlelerde anlattıklarını belirtir; meclislerine katılma imkânı olmayanların Risâlelere bakmalarını, ayrıca güvenilen kardeşlere danışmaları gerektiğini ifade ederler.⁷³

İhvan'ın tasvir ettiği ve içine girenlerin kurtuluşa ereceğini ifade ettiği ruhani şehir, aslında onların teşkilat yapısıdır. Şehrin özellikleri, onların teşkilatlarının özellikleridir. Şehir halkı da onların üyeleridir. İhvân-ı Safâ'nın "*Ruhani Şehri*"; Platon'un "*Devlet*", Augustinus'un "*Tanrı Şehri*" ve Farabî'nin "*el-Medinetü'l-Fazıla*"sı ile kıyaslandığında, İhvan'ın tasvir ettiği "*Ruhani şehir*", daha gerçekçi ve daha somut bir toplumsal yapıyı öngördüğünü söylemek mümkündür.

Fikri bir hareket olan İhvân-ı Safâ, zekâları aydınlatmayı/tenvir etmeyi ve bilgi yoluyla siyasi bakımdan da bilinçlendirmeyi hedeflemişlerdir. Bu nedenle diğer mezhep ve fırkalardan ayrı olarak onlara "*tenviriyun*" (nurlandırıcılar/aydınlatıcılar) adı da verilmiştir.⁷⁴ Onların hareketi siyasi amaçlı bir hareket değildir. Ancak onlar gelecek neslin inşasında ve aydınlatılmasında ilmi kullanmayı hedeflemektedir ki, yeni genç bir nesil ve faziletli bir toplum teşekkül edebilsin. Onlar, kendi çağdaşları diğer mezhepler gibi, imamet veya kelami mezhepler konusuna pek girmemişler. Onların yakın hedefleri, tenvir/aydınlatma çalışmaları, uzak hedefleri ise, bütün reaya için güzel bir ahlak, sağlam bir akide ve toplumsal bir adalete kefil olabilecek laik ve muvahhit bir devletin suretinde yeni nesiller inşa etmektir.⁷⁵

Risâlede anlatılan en uzun sembolik hikâyenin başında, insanı temsil eden kişi şu şekilde tanıtılmaktadır: "*Bilgili, faziletli, zeki, basiretli bir alim ki, nesep olarak Farişi, din olarak Arabi, mezhep olarak Hanefî, edep olarak İraki, haberdar olarak İbrani, Metot olarak Mesîhi, davranış olarak Şami, ilimler olarak Yunani, basiret olarak, Hindi, siyret olarak sufi, ahlaki olarak meleki, görüş olarak Rabbani, marifet olarak ilahi...*"⁷⁶ Bu kozmopolit insan tipinin, bir bakıma İhvân-ı Safâ'nın ideal insan modeli olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu tanıtım şekli, onların mezhebi görüşü hakkında da bilgi vermektedir. Bu bilgileri dikkate alan araştırmacı Mahmud İsmail, onların milletler arasında adaleti gerçekleştirmeyi

⁷² İR, 48. Risâle, c. IV, s. 134.

⁷³ İR, 48. Risâle, c. IV, s. 134.

⁷⁴ İsmail, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, s. 24.

⁷⁵ İsmail, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, s. 29.

⁷⁶ *Resâil*, 22. Risâle, c. II, s. 376.

hedefleyen örnek laik bir düzeni savunduklarını; mezhebi, ırki ve dini asabiyeti reddettiklerini⁷⁷ söylemektedir.

İhvân-ı Safâ, kendi dini, mezhebi ve felsefi anlayışlarıyla ilgili olarak 48. Risâlelerinde şöyle bir açıklama yapmaktadırlar: *"Biz hiçbir ilme düşmanlık etmeyiz; hiçbir mezhep üzerinde mutaassıp olmayız; bilge ve filozofların çeşitli ilimleri ve akli tetkiklerle ortaya koydukları latif anlamları içeren ve bize miras bırakılan kitaplardan hiçbirisini terk etmeyiz. Bizim dayanağımız, uğraşımız, işlerimizin üzerine bina edildiği şey, enbiyaların kitapları, meleklerin onlara telkin ettiği ilham ve vahiyler ile onlardan bize gelenlerdir... Biz, insanların şahit olduğu ancak okumayı hesap etmediği bir kitabı okuyoruz. O da şu anda kâinatın üzerinde bulunduğu suret ve şekilleridir ki, feleklerin oluşumu, burçların kısımları, gezegenlerin hareketleri, ana unsurlar (ateş, hava, su, toprak) ile onlardan türeyen madenler, bitkiler ve hayvanların yapılarıdır. Kimsenin bizimle beraber okumadığı ve bizim dışımızda kimsenin anlamadığı diğer bir kitap ise nefis cevherine ve onun kürelerden zerrelere kadar bütün varlıklardaki farklı makam ve mertebelerine ait bilgilerdir."⁷⁸*

Bu veriler dikkate alındığında İhvan'ın, hiçbir mezhebi veya dini taassuba saplanmadığı, bununla birlikte âlemi ve içindekileri, yani kâinat kitabını okumaya yöneldiği, bunu da vaat edilen ahiret yurdundaki mutluluğa, Yüce Allah'a kavuşma arzusuyla gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. İhvân-ı Safâ'nın, hayal ettiği insan ve toplum modeli; genel anlamda tüm peygamberlerin davet ettiği ortak inanç esaslarını kabul eden, özel olarak da en son ve en mükemmel şeriat/yasa olan Hz Muhammed'in getirmiş olduğu İslam Şeriatına boyun eğen; bununla birlikte her millette ön plana çıkan hikmet unsurlarına sahip çıkan bir insan ve toplum modelidir.

Sonuç

İslâm Medeniyeti'nin Hint-Fars düşüncesi ve Yunan felsefesi ile yüzleştiği bir asırda teşkilatlanan İhvân-ı Safâ, yazdıkları Risâlelerle, İslâm felsefesi ve İslâm tasavvufunun zeminini oluşturma adına ciddi bir gayret göstermişlerdir. Kişisel çabalar yerine toplumsal çabayı kutsayan İhvân-ı Safâ, varlığı anlamak ve anlamlandırmak için çırpınmış; din ile felsefeyi, nakil ile akli uzlaştırmayı amaç edinmiştir. *"Hikmet, Mümin'in yitiğidir, nereden bulursa alır"* ilkesini düstur edinen İhvan, ilk filozoflardan Pisagor'u üstat kabul etmiş, Sokrates, Platon, Aristoteles ve Plotinos gibi filozoflardan etkilenmiş; Kuran, Tevrat, İncil ve Zebur'u kaynak kabul etmiş, kâinat kitabını okuma çabasını göstermiştir. Hiçbir din veya

⁷⁷ İsmail, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, s. 25.

⁷⁸ *Resail*, 48. Risâle, c. IV, s. 167-168.

mezhebe düşmanlık etmeyen İhvan, mensuplarını her türlü dini, mezhebi ve siyasi bağnazlıklardan uzak durmaya teşvik etmiştir. Kurdukları teşkilat ve kolektif çalışmalar yoluyla ortaya koydukları ilmi çalışmalarla, kendilerinden yüzyıllar sonra Avrupa'da kurulan bilimsel akademik derneklerin öncüsü olmuştur. Bununla birlikte, İslâm dünyasında da günümüze kadar varlığını devam ettiren birçok felsefi ve tasavvufi düşüncenin temelini atmışlardır. Bu bakımdan yaklaşık bin yıl önce yazdıkları Risâleler, içindeki ilmi görüşler nedeniyle halen güncelliğini korumaktadır.

Günümüzde farklı din, mezhep, meşrep, tarikat ve cemaat mensuplarının çoğunun birbirlerine karşı sergiledikleri düşmanca tutum ve davranışlara karşı İlk İslam filozoflarından İhvân-ı Safâ'nın yaklaşık bin yıl önce ilim ve inanç konusunda sergiledikleri evrensel tutumu, incelenmeye ve örnek alınmaya değer bir tutum olarak görülebilir. Bu anlamda İhvân-ı Safâ'nın farklı din ve inanç mensuplarına karşı sergilemiş olduğu hoşgörülü tutumunu, insanlığın en çok muhtaç olduğu bir tutum olarak değerlendirebiliriz.

Kaynakça:

- Altuner, İlyas; "Locke'un Doğuştan İlkeler Eleştirisi ve Tabula Rasa Olarak Zihin" *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S. 21, İstanbul, 2012, s. 107-114.
- Avcu, Ali, *Karmatilerin Doğuşu ve Gelişim Süreci*, (Ankara Ün. Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009.
- Beydeba-İbnü'l-Mukaffa, *Kelile ve Dimne*, (Çeviri-inceleme: Said Aykut), 2. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul, 2013.
- Çetinkaya, Bayram Ali; "İhvân-ı Safâ'nın "Din" Söylemi", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, c. XV, S. 4, Ankara, 2002, ss. 523-535..
- _____, "İhvân-ı Safâ Düşüncesinde Temel Tasavvufi Akımlar", *CÜİFD*, c. IX/2, Sivas, 2005, s. 205-261
- _____, "İhvân-ı Safâ Felsefesinin İbnü'l-Arabi Düşüncesindeki İzdüşümleri", *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabi Özel Sayısı-2)*, S. 23, İstanbul, 2009, s. 131-147.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, "İhvan as-Safa ve Ahlak Görüşleri", *AÜF Dergisi*, S. 12, Ankara 1964, ss. 43-49.
- Eflatun, *Devlet*, Akvaryum Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 254-257.
- El-Ava, Adil; *Hakikat-u İhvân-ı Safâ*, el-Ahali Yayınevi, Şam, 1993.
- Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev. Ali Berktaş), c. III, 2. Baskı, Kocabacı Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Ferhad, Yusuf, *El-felasifetü'l İslâmi Hayyetün ve E'lamuha*, Basım-Dağıtım: eş-Şirketü'ş-Şarkiye, Birinci Baskı, İsviçre-Cenif, 1976.

- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- Gürüz, Kemal, *Medrese V. Üniversite*, Ka Kitap, İstanbul, 2016.
- İhvân-ı Safâ, *Resail-u İhvanu's- Safa ve Hüllanü'l Vefa*, c. I-IV, Darü'l İslâmiye, Beyrut, H. 1412/M. 1992.
- _____, *İhvân-ı Safâ Risâleleri*, c. I-V, (Çev: Komisyon; editör: Abdullah Kahraman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012-2016.
- İsmail, Mahmud, *Nihayetu Üstureti Nazariyatı İbn Haldun*, Daru Kiba, Kahire, 2000.
- Kaya, Mahmut, "Beytulhikme", *TDVİA*, c. VI, İstanbul, 1992, ss. 88-90.
- _____, "Ebu Hayyan et-Tevhidi", *TDVİA*, c. X, İstanbul, 1994, ss. 154-157.
- Kıftı, *İhbaru'l-ulema bi-ahbari'l-hükema (Tarihu'l-hukema)*, Daru'l-Kütübi'l-Hudeyviye, Kahire, H. 1326.
- Kur'an-ı Kerim Meali, <http://www.kuranmeali.org>. (E. T. 01.06.2017).
- Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding (İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme)*, (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu), Kabalacı Yayıncılık, İstanbul, 2013
- Masum, Fuad, *İhvan'u Safa, Felsefetuhüm ve Gayetuhüm*, Dar-ul Meda, Şam, 1998.
- Mcdonald, Duncan B.; *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, Charles Scribner's Sons, New York, 1903, s. 168.
- Merçil, Erdoğan, "Büveyhiler", *TDVİA*, c. VI, İstanbul, 1992, s. 496-500.
- Öz, Mustafa, "Nizâriyye", *TDVİA*, İstanbul, 2007, c. XXXIII, ss. 200-201.
- Öztürk, Mustafa, "İhvân-ı Safâ'nın Felsefi Düşünce Sisteminde Kur'an ve Yorum", *OMÜİF Dergisi*, Samsun, 2003, ss. 283-309.
- Taş, Nusret; *İhvân-ı Safâ Risâlelerinde Kötülük Problemi*, (Fırat Üniv. Sos. Bil. Ens., Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Elazığ, 2017.
- Tdk, *Güncel Türkçe Sözlük*; <http://www.tdk.gov.tr>. (E.T. 01.06.2017).
- Tevhidi, Ebu Hayyan; *el-Mukabisat*, (Tahkik: Hasan Es-Sendubi), El-Mektebet-ül-Bihariye, Mısır, 1929.
- _____, *el-İmta ve'l-Müanese*, el-Mektebetül-Unsuriye, Beyrut, H. 1424/M. 2003.
- Uysal, Enver, *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Tanrı ve Âlem*, MÜİFV Yayınları, İstanbul, 1998.